

Structural and discursive analysis of primers in Najmuddin Zarkoub's Fotovvat-nāmeḥ based on Halliday's theory

Davoud Ghanbari¹, Narges Oskouyi², Aziz Hojaji Kahjuq³

Recived: 2/10/2023

Accepted: 8/4/2024

Abstract

In this research the the initiator analysis has been used to analyze the text of Suhrawardy fotovvatnameh and discover the mechanism between the authors mind and language and the socio-cultural context of the text and also to analyze the thought components hidden in it by systematic role (role – oriented) linguists because the initiator as the starting point of the message allows the speaker to process the text message and also to determine the action and thought orientation of the message for the audience.by analyzing the types of initiators in this text thr following results were attained.the subsequent of experimental initiators in this texts shows the dominance of explicit and positive action in the authors discourse.it strengths this them to the shite base(under the direct support of caliph Nasser el din allah).the significant reduction of interpersonal initiators indicates the low level of communication and interactional actions in the text and confirms the strengthening of monophonic and authoritative discourse purposes in experimental structures (legislative,legitimacy and positive and explicit actions .among text initiators , structural elements are more prominent

¹ 'Ph.D. student, Department of Persian Language and Literature, Bonab Branch, Islamic Azad University, Bonab, Iran ghanbarii@yahoo.com

² Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Bonab Branch, Islamic Azad University, Bonab, Iran. (Corresponding author)
n.oskooi@bonabiau.ac.ir ORCID: [0000-0002-1163-6245](https://orcid.org/0000-0002-1163-6245)

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Bonab Branch, Islamic Azad University, Bonab, Iran hojjaji@yahoo.com

Copyright© 2024, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution- NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms

than the other two types (continuity and link addition due to the role they play in text coherence and development. In this text, the frequency of simple and unambiguous initiator is more than compound and symbolic initiators. The effect of which can be seen in the text in the form of linguistic and grammatical ease and regularity while textual coherence in the text of the ideological discourse of the text.

Keywords: *initiators, fotovvatnameh, abuhafs shahabel din omar suhravardi, linguistic, ideological discourse, speech actions.*

Extended Abstract

1. Introduction

This research aims to processing types of the initiators in text of suhravardi fotovvatnameh regarding to the exiting ideological discourse in this literary as an important persian fotovat nameh. By carrying out this research the following results has been attained among three main initiators (experimental, textural and meta-function), the experimental initiators have more frequency in this text. The function of experimental elements within speech and positive actions right in the starting structure of this literary bring out the following speech aims:

1. Drawing the history of fotovat and connecting it to prophethy (Ebrahim, sheith, and mohammad (p.b.u.h) and Ali (p.b.u.h) velayat to making a continuum between shariah and the method and also explain substantive oness of different methods of sufism and ethics.
2. Explaining traditions and also general framework of fatwa connected to shariah and policy.
3. Uninting moral and ethics.
4. Legitimizing shite fatwa under the straight support of khalifeh naser el din allah who was shite in hidden and wanted to unit all religions under the courtier fotovat name.

Among simple and multiple experimental theme (initiators), sequency of the simple them which were only originated of thought elements was more than multiple them regarding to the exiting discourse.

The interpersonal them (initiators) have not any sequency except in the "allegory" part which sometimes have validity because the authors usage of the exiting monophonic discourses in the text does not give

interactional and relational opportunities to the reader also the verbs (timeless using the infinitive mood which leads to discourse reliability).

The textual themes (initiators) has more frequency in the text and play role in attaching different parts of the text together. the textual coherence and also text amplification and finally transferring the message from the author to the reader.

4. Results

The aim of this research was to examine the types of initiators in the text of Suhrawardi's Futovatnameh in order to access the ideological discourse of this work as one of the important examples of Persian Futovatnameh writing. From this research, the following results were obtained:

- Among the three main types of initiators (experimental, textual, and meta-role), experiential initiators are more frequent and prominent in this text. The function of empirical elements along with explanatory and affirmative speech acts in the initial structure of the clauses of this work has induced the following discursive purposes in the text: 1- Delineating the history of fatwa and its connection to prophethood (Abraham, Seth, and the Holy Prophet (peace be upon him)) and wilayat (Ali (peace be upon him)) in order to create continuity between Sharia and tariqa and explain the essential unity of the various paths of Sufism and mysticism. 2- Giving the work a legislative aspect and explaining the customs and traditions and the general framework of the institution of fatwa in connection with the institution of Sharia and politics. 3- Combining ethics and mysticism. 4- Legitimizing Shiite fatwa in the shadow of the direct support of Caliph al-Nasir for the religion of Allah, who, with a hidden Shiite tendency, sought the unification of all sects of tariqa under the banner of court fatwa.

- Among the simple and compound empirical initiators, the frequency of simple initiators that are only made up of an ideological element is higher than that of compound initiators due to the type of discourse in the text.

- Interpersonal initiators, except in the text examples section, which sometimes has a narrative aspect, do not have much effect in other sections; because the author's use of the dominant monophonic discourse in the text has not given him the opportunity for interactive and communicative actions with the audience. The timelessness of

verbs (the use of the infinitive form) has added to the certainty of the discourse.

- Textual initiators are very frequent in the text and play a role in connecting different parts of the text to each other, textual coherence, as well as the development of the text, and ultimately in transmitting the message from the author to the audience.

The frequency of unmarked initiators compared to marked initiators indicates the ease and fluency of the text and its compatibility with Persian syntax norms due to linguistic and grammatical reasons.

References

- Ishahi tahereh (2014), processing method and characteristic specifications of simin daneshvar regarding to role -oriented linguistics approach, the 5th year, no 1, pp19-34
- Ishahi tahereh, totonchian Nazanin (2015), the comparative methodology, arrangements and bills based on textual persian literary magazine, no 21, pp53-68
- Tishner, frants (1956), fotovat people of Islamic countries and the style of their variant appearance specially in iran and countries around it, department of persian literature, university of Tehran, 4th year, no 2, pp76-94.
- Khatibi, mohammad mehdi alavi mogaddammahyar (2017), processing textual initiators in "abharol ol ashegin rozban bogli", linguistic search magazine, pp 23-54
- Suhrawardi, abuhafs omar ebn mohammad (1973), fotovvat name 1-2, in the way of chivalrous men, by the effort of morteza saraf, Tehran, scientific research in iran depended on France institute.
- Shafi kadmeh, Mohammadreza (2007), galandarieh in history, changing process of an "ideology", Tehran.
- Saraf morteza (1973) in the way of chivalrous men including 7 fotovvat name, Tehran
- Asi Mostafa, noback mohsen (2011), the analysis akhavan poems (then after thunder) methodology, role oriented approach, 2th year, pp 69-98
- Arab zozani mohammad ali, pahlavan nejad Mohammadreza and seyedi seyed hosein (2014) processing syntax structure of khotabe (jahad) based on interpersonal theory role oriented theory, university of ferdosi mashhad.
- Fotohirood manjani, Mahmood (2013), theoris methodology approaches and methods, Tehran, sokhan publication.
- Fry, Richard (1989) iran history (Cambridge), p4, translation by hasan anoshe, Tehran, amirkabir
- Fahimi, farzin (2008), description and role oriented description and analyze of the initiator regarding heli by approach in persian books and compositions primary students, phd thesis, Tehran, human sciences study center and cultural studies.

Nafisi saied(2005) babak khoram el din (brave of azerbaijan)by the effort of abdolkarim jorboze ,Tehran , asatir publications .

Karbon , haney,(1973),in the way of in the way of chivalrous men including 7 fotovvat name by the effort of morteza saraf , Tehran France institute of scientific studies in iran.

Karbonhanoy(2005) , chivalrous principles,translation translation by Ehsan naragi ,2th publication, Tehran , soka publication ,

Mohajeri , Mehran and mohammad abavi (1997) inward poem lingues,role oriented approach ,Tehran .

فصلنامه

سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳، ص ۱۲۷-۱۶۱

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.21.85.127>

ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب‌الدین عمر سهروردی

داود قنبری^۱؛ دکتر نرگس اسکویی^۲؛ دکتر عزیز حجاجی^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۷/۱۰ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱/۲۰

چکیده

در این پژوهش، به منظور تحلیل گفتمانی متن فتوت‌نامه سهروردی و کشف سازوکارهای میان ذهن و زبان نویسنده و بافت فرهنگی-اجتماعی متن و نیز تحلیل مؤلفه‌های اندیشگانی پنهان در آن، به روش زبان‌شناسان سیستمی-نقشی (نقشگرا)، از تحلیل آغازگرها استفاده شده است؛ زیرا آغازگر به عنوان نقطه عزیمت پیام، امکان پردازش پیام متنی را برای گوینده و نیز تعیین جهت‌گیری کنشی و فکری پیام را برای مخاطب فراهم می‌آورد. از تحلیل انواع آغازگرها در این متن، این نتایج به دست آمد: فراوانی آغازگرهای تجربی در این متن، نشانگر غلبه کنش ایضاحی و اثباتی در گفتمان مؤلف است که اهدافی چون تشریع نهاد فتوت، یک‌سویگی بخشیدن به نهادهای اخلاق، عرفان و سیاست و نیز مشروعیت‌بخشی به پایگاه شیعی این نهاد

۱۲۷

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳

۱. دانشجوی دکترای گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران
ghanbarii@yahoo.com

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران- نویسنده مسئول

n.oskooi@bonabiau.ac.ir

ORCID: 0000-0002-1163-6245

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد بناب، دانشگاه آزاد اسلامی، بناب، ایران

hojjaji@yahoo.com

Copyright© 2024, the Authors | Publishing Rights, ASPI. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

را (تحت حمایت مستقیم خلیفه الناصر لدین الله) تقویت می‌کند. کاهش معنادار آغازگرهای میان‌فردی، نشانگر پایین بودن کنش‌های ارتباطی و تعاملی در متن و مؤید تقویت منظوره‌های گفتمانی تک‌صدایی و اقتداری موجود در سازه‌های تجربی (تشریعی، مشروعیت‌بخشی و کنش‌های اثباتی و ایضاحی) است. از میان آغازگرهای متنی، عناصر ساختاری به جهت نقشی که در پیوستگی و توسعه متن ایفا می‌کنند، پررنگتر از دو نوع دیگر (تداومی و افزوده پیوندی) است. در این متن، فراوانی آغاگرهای ساده و بی‌نشان، بیشتر از آغازگرهای مرکب و نشاندار است که تأثیر آن در متن، به شکل سهولت و قاعده‌مندی زبانی و دستوری در عین انسجام متنی در بافت گفتمان ایدئولوژیک متن مشاهده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: آغازگرها، فتوت‌نامه، ابوحفص شهاب‌الدین عمر سهروردی، زبان‌شناسی نقش‌گرا، گفتمان ایدئولوژیک، کنش‌های گفتاری.

۱. مقدمه

در تاریخ اسلام، فتوت در عرصه سیاسی- اجتماعی و بنا بر مقتضیات زمان و مکان، مفهومی سیال و گفتمان‌هایی متعدد داشته است. این امر اختلاف نظر پژوهشگران را در مورد اهداف و مقاصد فتیان در پی آورده است. ارزشهای اخلاقی به میراث مانده از آیین‌های پیش از اسلام (نظیر مانوی و زرتشتی و میترائیسم که بر نبرد دائم میان نیکی و بدی استوار بود) و قیامهای آزادیخواهانه چون مبارزات سرخ‌جامگان و سیاه‌جامگان در شکل‌گیری نهاد فتوت مؤثر بوده است (نفیسی، ۱۳۸۴: ۲۴؛ zakreri, . 1995: 301). البته در همین برهه نیز تاریخ از قانون‌گزیزی و عیاشی برخی، تحت عنوان فتیان و اوباش و عیاران یاد می‌کند (فرای، ۱۳۶۳: ۲۵۷؛ Cahen, 1987: 423). بنابراین وضع قوانینی از جانب متفکران این نهاد برای سر و سامان بخشیدن به آن اجتناب ناپذیر بوده است. منشأ فتوت اصیل را در قرن سوم هجری و در نیمه شرقی ایران (خراسان) به مرجعیت نوح عیار نیشابوری معرفی کرده‌اند (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۸۶: ۲۱-۲۲). از آنجا که فتوت بر مردم و متن جامعه بیشتر متکی بوده است بتدریج از مفهوم فردی به مفهوم و گفتمانی اجتماعی تغییر یافت. فتوت با گسترش در ساحت اجتماع و سرزمینهای اسلامی در سده چهارم هجری قمری وارد مرحله جدیدی شد که با انعطاف در برابر تحولات سیاسی- اجتماعی و گرایش به نحله‌های فکری و مذهبی همچون صوفیان، ملامتیان، اهل تشیع و تسنن، نموده‌های تازه‌ای یافت. این گروه‌ها متناسب با اهداف و اعتقادات

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

خود از الگوهای اخلاقی فتوت بهره گرفته و به لحاظ ذهنی و عینی بر آن اثر گذاشته‌اند. در قرن پنجم، سرکوب اهل فتوت از سوی عباسیان شدت گرفت. اسماعیلیان با استفاده از این فرصت، خود را به این گروه نزدیک ساختند تا از طریق آنان فعالیت‌های سیاسی خود را سازماندهی کنند (Cahen, 1991: 902). در قرن ششم با گسترش این نهاد و نفوذ هر چه بیشتر آن در طبقات مردم و صنوف، مشاغل، گرایش‌ها و تفکرات بسیار مختلف و متفاوتی در آن به وجود آمد تا جایی که گاه به دشمنی‌گری و خونریزی می‌انجامید. زمانی که ناصر لدین الله با پوشیدن جامه فتوت به دست عبدالجبار بن یوسف بن صالح البغدادی به این فرقه گروید، خود را قطب و قبله فتیان خواند (اقبال آشتیانی، ۱۳۱۰: ۱۳۴۶) و تلاش کرد فرقه‌های مختلف فتوت را تحت یک نظام فکری و سیاسی متحد و منسجم درآورد. این مسئله در جنبه نظری و عملی فتوت تأثیرگذار بود تا جایی که در سده ششم از نهاد معنوی صرف به نهادی سیاسی تغییر کاربری یافت. با حمله مغول، نهادی که ناصر بنیاد نهاد بود از هم گسست؛ اما در عصر ایلخانیان، روند توسعه‌ای فتوت، به‌رغم دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی، همچنان تداوم و گسترش یافت و از نهاد و گفتمانی سیاسی به نهاد و گفتمانی اخلاقی- صنفی، ولی با صبغه‌ای صوفیانه، تبدیل و تغییر ماهیت داد. از این زمان به بعد جنبه اخلاقی و اجتماعی فتوت بر روحیه جنگاوری و جوانمردی آن می‌چربید (نیشتر، ۱۳۳۵: ۹۴). هر گروه و طریقتی از فتیان، دیدگاه‌های ایدئولوژیک و هنجارهای اخلاقی-سیاسی خاص خود را داشته و بعضاً نظریه‌پردازان هر جرگه‌ای از اهل فتوت، دستورالعمل‌های اجرایی خود را در متونی تحت عنوان فتوت‌نامه‌ها تدوین کرده‌است. اهمیت این نوع آموزه‌های اخلاقی از دیدگاه اخلاق‌گرای عرفانی تا جایی است که در برخی فتوت‌نامه‌ها، دانستن و پایبندی بدان اصول و هنجارها، شرط آغاز کار برای مدعیان و متقاضیان این مسالک بوده‌است. در گام بعد، راهکارهایی عملی ارائه می‌شود که متقاضی این نهج را به سلوکی در حوزه رفتار فردی و اجتماعی هدایت کند.

فتوت‌نامه‌ها یکی از منابع مهم در شناخت گفتمان فرهنگی و ایدئولوژیک اهل فتوت به شمار می‌آید. اولین فتوت‌نامه‌ها، که به معنای واقعی نمایانگر منش ایدئولوژیک اهل فتوت و برخاسته از انگاره‌های گفتمانی این طریقت باشد، منتسب است به روزگار خلافت الناصر لدین الله عباسی؛ زیرا در این عهد فتوت از جنبه صوری و سطحی

خارج شد و در شمار مهمترین مسائل درآمد. نتیجه این شد که از آن پس، گروه فتوٰت را به چشم دیگری نگرستند و نویسندگان، آن را مطلبی شایسته بحث و فحص یافتند؛ به همین دلیل از زمان خلافت ناصر به بعد، ادبیات مخصوص درباره فتوٰت به وجود آمد (همان، ۸۷). ابوحنفص شیخ شهاب‌الدین عمر سهروردی (۵۴۲-۶۳۲) از بزرگترین مشایخ تصوّف به دلیل مناسباتش با این خلیفه، کوشید که فتوٰت را جزوی از تصوّف یا طریقتی از آن بازنمونی دهد:

شیخ که خود از اهل تصوّف و سنی شافعی بوده، محتمل است که باعث شده باشد تا بین فتوٰت و تصوّف، که خود از پیروان آن بود از یک سو و بین سنت و تشیع تعدیل شده، یعنی امامیه از سوی دیگر، ارتباط و اتصالی پدید آید... او از طرز فکر مذهبی خاص خلیفه، که به الدعوه الهادیه موسوم بود در قبال تشیع افراطی اسماعیلیه حفاظت می‌کرد (همان، ۸۹).

مقارن این عصر و طی قرنهای هفتم و هشتم، چندین فتوٰت‌نامه مهم به نشر فارسی تألیف شد که از آن میان، دو فتوٰت‌نامه فارسی منسوب به سهروردی به دلیل ارائه نظرگاه‌های جدید منتهی به پیوستاری سه عامل سیاست- اخلاق و عرفان و نیز پردازش بیشتر گفتمان اخلاقی- عرفانی متصوّفه از اهمیت بسیاری نزد پژوهشگران حوزه‌های مختلف علوم انسانی، اجتماعی و دینی برخوردار است.

امروزه زبان‌شناسی و نظریه‌های متن‌شناختی و معناشناسیک آن راهکارهای مناسبی به منظور تحلیل گفتمان متون و کشف ناگفته‌های اندیشگانی و معرفتی مستتر در بافت متن را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. هدف مقاله این است که برای دستیابی به اطلاعات گفتمانی-سیستمی این متن از زبان‌شناسی سیستمی-نقشی و تحلیل سازه‌های آغازین آن (آغازگرها) بهره‌یابد. این نوع مطالعات بر تحلیل‌های گفتمانی متکی است و زبان را پدیده‌ای برون‌فردی و اجتماعی معرفی می‌کند که مهمترین رویکرد آن، انتقال معنا است.

۱-۱ بیان مسئله

مسئله اصلی تحقیق، تحلیل گفتمانی و ایدئولوژیک فتوٰت‌نامه عمر سهروردی به عنوان نمونه‌ای شاخص از فتوٰت‌نامه‌های فارسی به دلیل اشتغال بر نظرگاه‌های اجتهادی و جریان‌ساز شیخ در مرام اهل فتوٰت و جهت‌بخشی به گفتمان و سیره عملی و اجتماعی

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

این نهاد است. در این پژوهش با اتخاذ رویکرد زبان‌شناسی سیستمی-نقشی و از طریق تحلیل آغازگرها به تحلیل معانی انتزاعی و گفتمانی زبان این متن در بافت موقعیتی آن استفاده شده است. از آنجا که آغازگرها و کیفیت توسعه آن در متن در پردازش گفتمانی متن و ساخت اطلاعاتی آن نقش مهمی ایفا می‌کند در پژوهشهای ادبی و زبان‌شناسی مورد توجه بسیار قرار گرفته است. این نظریه سیستمی-کاربردی، زبان را در بافت آن و با توجه به مسائل اجتماعی و فرهنگی بررسی می‌کند و ساختاربندی زبان را در جهت انتقال مفاهیم انتزاعی و ایفای نقشهای کاربردی و گفتمانی مورد مطالعه قرار می‌دهد. در این تحقیق از روش ترکیبی-تحلیلی، استدلالی و آماری- بهره گرفته‌ایم.

۲-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق

شیخ شهاب‌الدین سهروردی، شیخ‌الشیوخ بغداد، که ارباب سیر و سلوک پیوسته از دور و نزدیک استفتای مسائل از او می‌کرده‌اند، یکی از بزرگترین عارفانی است که در حفظ تصوف در حدود سنت و شریعت و پیراستن آن از آرای مبتدعان، مؤثر بوده است. وی در آثارش، اصول و آداب اخلاق عرفان اسلامی را شکل داده و از قرن هفتم تا امروز در جمیع طرائق و همه حوزه‌های عرفانی اثر معنوی عمیقی داشته است. طرائق تصوف، که در عصر او سازمان و شکلی متکامل یافته بود و در بیشتر شهرهای دور و نزدیک، خانقاه‌ها و تکایا و رباطاتی داشتند با شهاب‌الدین مرتبط بودند و از اشارات و نوشته‌هایش بهره‌ور. شهاب‌الدین در میان نوشته‌های اثرگذارش، دو فتوت‌نامه دارد که می‌توان از آنها درسنامه فتوت و مهمترین منابع شناخت گفتمان این مکتب یاد کرد. این امر بر اهمیت و ضرورت پژوهشهای جدیدتر با تکیه بر نظریه‌های تازه‌تر نقد و تحلیل متون به منظور شناخت گفتمان ایدئولوژیکی شیخ شهاب‌الدین سهروردی و مکتب فتوت صحه می‌نهد.

۳-۱- پیشینه تحقیق

در باره آغازگرهای فرانش متنی با توجه به اهمیتی که این سازه در شناخت و تحلیل متن دارد، تحقیقات خوب و پر دامنه‌ای انجام شده و بسیاری از متون معاصر یا کهن از حوزه‌های مختلف فکری، مذهبی-عرفانی و علمی با تکیه بر این نظریه زبان‌شناختی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است؛ از این میان، آنچه به این مقاله نزدیکتر است به

دلیل پرداخت به متون کلاسیک با وجهه مذهبی-عرفانی و باصبغه ادبی، این موارد است: طیب و مصفا (۱۳۸۱) در مقاله «سازماندهی آغازگر در متون داستانی و غیرداستانی قرآن کریم» تفاوت‌های معنی‌دار سازه‌های آغاز را در بخشهای روایی و غیرروایی قرآن کریم برجسته کرده‌اند. عرب‌زوزونی و پهلوان‌نژاد (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی ساختار آغازگری در خطبه جهاد نهج‌البلاغه بر اساس فرانقش متنی نظریه نظام‌مند نقشگرا» این خطبه را از جهت سازه‌های آغازگر آن تحلیل، و چگونگی پیوند متنی و یا تأکید علی‌علیه‌السلام را بر برخی مفاهیم از طریق کاربرد انواع آغازگرهای متنی تفسیر کرده‌اند. در نمونه‌ای دیگر، خطیبی و علوی مقدم (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی آغازگرهای فرانقش متنی در عبهرالعاشقین روزبهان بقلی» نقش انواع آغازگرها در پیوند متنی و تأثیر آن را در بافت و انسجام متن این اثر، جسته و معرفی کرده‌اند. در این تحقیقات به جنبه گفتمانی اثر از طریق کاربرد سازه‌های آغازین کمتر پرداخته شده است. می‌توان ادعا کرد که درباره آثار شیخ شهاب‌الدین عمر سهروردی، کمیت پژوهشها و آثار تحقیقی در شأن مقام این عارف نظریه‌پرداز نبوده است. پیشتر، تحقیقاتی اندک در موضوع تحلیل یا معرفی نوشته‌های دیگر شیخ انجام شده است؛ نظیر مقاله «پاسخ‌های شهاب‌الدین عمر سهروردی به پرسش‌های علمای خراسان» نوشته احمد طاهری عراقی که به بررسی رساله «اسئله و اجوبه» شیخ اختصاص دارد یا مقاله «ترجمه عوارف المعارف از ظهیرالدین عبدالرحمن شیرازی» تألیف/مید سروری که به سبک ترجمه مترجم یکی از آثار شهاب‌الدین پرداخته است؛ اما تاکنون اثری که مستقلاً و به شکل جامع، رساله فتوت‌نامه شیخ را تجزیه و تحلیل کند، انجام نشده است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. زبانشناسی نقشگرا

زبان در زبانشناسی نقشگرا به صورت کاربردی بررسی، و فراتر از جمله و در سطح متن تحلیل می‌شود. معنای هر پاره گفتار، محصول نقشهای متفاوت زبانی است و زبان را مستقل و جدا از ویژگیهای ذهنی مورد کاوش قرار می‌دهد. ویژگی که به سبب آن زبانشناسی نقشگرا مناسب مطالعات ادبی می‌شود، در این است که این نوع خاص از زبانشناسی، «گذشته از دولایه ساختار جمله و متن، لایه ساختاری سومی هم دارد که از آن به گفتمان یاد می‌کنیم» (ایشانی و توتونچیان، ۱۳۹۴: ۵۵). بررسی نقش اندیشگانی در

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند برای تحلیل نگرش نویسنده و نوع‌گزینش سبکی وی کارایی زیادی دارد. دو مفهوم کلیدی این مکتب، «نظام» و «نقش» است. هلیدی زبان را نظامی از انتخابهای نشانه‌ای می‌داند که گویشور در سطوح مختلف با توجه به بافت موقعیتی^۱ و بافت فرهنگی^۲ انجام می‌دهد. مجموعه این انتخابها شبکه منظم و تودرتویی از روابط را پدید می‌آورد که نقشهای گوناگونی دارد و هر عنصر با ارجاع به نقش آن در نظام کلی زبان تعریف می‌شود (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۱۰). «زبان تحت تأثیر ضرورت اجتماعی و محیط پیرامون شکل می‌گیرد و به ساماندهی معنی می‌پردازد؛ این کارکرد زبان در زبان‌شناسی نقش‌گرا به فرانقش موسوم است» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۷۶). فرانقش، نشانگر و شاخص مهمی برای سبک در گفتمان روایت به شمار می‌رود؛ چراکه بر مفهوم سبک به‌عنوان یک انتخاب و گزینه از میان گزینه‌های بالقوه دیگر تأکید می‌کند که در نظام زبان موجود است. در واقع انتخاب گزینه در نظام زبان بر انگیزه‌هایی مبتنی است که گوینده و نویسنده دارند و مجموعه این گزینش‌ها، متونی را خواهد ساخت که به‌طور متفاوتی، سازماندهی و تفسیر می‌شود.

۲-۲ ساخت آغازگر و پایان بخش جملات

آغازگری چگونگی شکل‌گیری ساختار بند را می‌رساند. شروع پیام و چیزی که بند برپایه آن استوار است، آغازگر اصلی بند به شمار است. هر بند به لحاظ ساخت آغازگر-پایان‌بخش نشان می‌دهد که گوینده از چه چیزی می‌خواهد سخن بگوید یا در نظر گوینده، بند درباره چیست. از این رو ساخت آغازگر-پایان‌بخش، ساخت گوینده محور^۳ است. الگوهای انتخاب آغازگر در متن تصادفی نیست بلکه با سبک در ارتباط است. این ساخت دوبخش دارد: آغازگر و پایان بخش (Halliday, 2004: 64).

آغازگر، موضوع اصلی پیام است و پیام هرچه باشد درباره آن است. آغازگر را می‌توان بخش آغازین جمله دانست و گوینده می‌تواند آغازگر را از سازه‌های گوناگون بند انتخاب کند. پایان‌بخش، آن است که درباره آغازگر گفته، و همه عناصر بند را بجز عناصر سازنده آغازگر شامل می‌شود (Thompson, 2004: 142).

آغازگرها در سه دسته جای می‌گیرد: تجربی، متنی، بینافردی و هرکدام جایگاه خود را دارد که مختصراً به شرح آن پرداخته می‌شود:

۲-۲-۱ آغازگرهای تجربی^۴

هر بند فقط یک آغازگر تجربی دارد. وقتی این آغازگر تجربی مشخص می‌شود، بقیه سازه‌هایی که پس از آن قرار دارد، پایان بخش به شمار می‌رود. این نوع را آغازگر مبتدایی topical theme هم می‌خوانند. آغازگر تجربی به دو نوع آغازگر ساده و مرکب تقسیم می‌شود:

۲-۲-۱-۱ آغازگر ساده^۵

بر دو نوع است:

(الف) هرگاه آغازگر، فقط از یک عنصر ساختاری و یا یک واحد تشکیل شده باشد ساده است؛ در این حالت، آغازگر شامل یک سازه یا یک گروه (مثل گروه اسمی، گروه قیدی و یا گروه حرف اضافه ای) است.

(ب) در صورتی که آغازگر بیش از یک گروه یا عبارت باشد به گونه‌ای که این عناصر با هم یک سازه را تشکیل بدهند، این آغازگر نیز ساده نامیده می‌شود. این گونه رایج از آغازگرها، ترکیبی از دو یا چند گروه است که معمولاً با استفاده از حروف ربط یا اضافه شکل می‌گیرد و گروه یا عبارت مرکب را به وجود می‌آورد و یا به صورت بدل دیده می‌شود.

۲-۲-۱-۲ آغازگر مرکب^۶

هرگاه در جایگاه آغازگر، عناصری در کنار یکدیگر دیده شود که دارای لایه‌های معنایی تجربی، بینافردی و یا متنی و یا حداقل ترکیبی از دونوع از این فرانش‌ها باشد، به آنها آغازگر مرکب می‌گویند. آغازگر مرکب، بیش از یک سازه دستوری دارد و می‌توان آن را به عناصر زبانی دیگر تجزیه کرد» (خطیبی و علوی مقدم، ۱۳۹۶: ۳۷-۳۵).

۲-۲-۲ آغازگر متنی

این آغازگر شامل سه نوع است :

(الف) آغازگر تداومی^۷: به عنوان پاسخی در گفتمان و یا گرایشی تازه به سمت نکته بعدی در کلام به کار می‌رود. در زبان فارسی واژه‌هایی چون بله، خب، آها و ... از این نوع است.

(ب) آغازگر ساختاری^۸: این گونه آغازگر، شامل واژه‌ها یا گروه‌هایی است که بندی را

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

به لحاظ ساختاری با بند دیگر مرتبط، و انسجام متنی برقرار می‌کند؛ یعنی بین خود و دیگر بندها، همپایگی و ناهمپایگی به وجود می‌آورد؛ مثل اما، اگر، وقتی، هنوز...

ج) آغازگر افزوده پیوندی^۹: این گونه آغازگرها گاه گروه‌های قیدی یا عبارتهای حرف اضافه‌ای است که هر بند را به جمله‌های قبلی و در مجموع به متن مرتبط می‌کند. این گروه از واژه‌ها، افزوده متنی دارد؛ مثل از طرف دیگر، در عین حال، برای مثال، در واقع، در هر حال و ...

۳-۲-۲ آغازگر بینافردی

این آغازگر شامل سه نوع است:

الف) آغازگر ندایی^{۱۰}: این گونه آغازگرها معمولا اسم خاص است و برای خطاب به کار می‌رود.

ب) آغازگر وجه نما^{۱۱}: چنین آغازگرهایی قضاوت یا نگرش گوینده یا نویسنده را درباره محتوای پیام نشان می‌دهد؛ کارکرد تعاملی دارد و میزان احتمال، عقیده و نظر را بیان می‌کند؛ مثل احتمالا، معمولا، هیچ وقت، اکثرا...

ج) آغازگر زماندار^{۱۲}: این گونه آغازگرها فعل‌های کمکی زمانداری است که زمان اصلی یا وجه فعل را نشان می‌دهد. (Halliday & Matthiessen, 2004: 105-107).

۴-۲-۲ آغازگرهای نشاندار و بی‌نشان

نشانداری پدیده‌ای است که مخالف اصل جهانی نسبی (گرایش عمومی) زبان است. در واقع نشانداری، فاصله گرفتن از شکل خنثی یا خودکار زبان است در حالی که صورت بی‌نشان با اصول جهانی (اعم از اینکه مطلق یا نسبی باشد) همخوانی دارد. در دستور نقشگرایی نظام‌مند هلیدی، بسته به وجه بند، آغازگرهای تجربی، بی‌نشان مشخص می‌شود و هرچه غیراز آن به عنوان آغازگر بیاید، نوع نشاندار خواهد بود.

ساخت آغازینه در هر بند، نشاندهنده نظر گوینده و محتوای کلی بند است. اگر فاعل در جایگاه آغازگر بند قرارگیرد، بند بی‌نشان است؛ در غیر این صورت بند نشاندار است. با توجه به جایگاه فاعل می‌توان آغازگرهای نشاندار و بی‌نشان را به این صورت تقسیم‌بندی کرد:

۱. آغازگر بی‌نشان: فاعل آشکار قبل از مفعول؛ مثل دوستانم این مطالب را دوست دارند.

۲. آغازگر بی‌نشان‌تر: فاعل محذوف قبل از مفعول؛ مثل هر روز مطالبی را برای دوستانم می‌فرستم.

۳. آغازگر نشاندار: فاعل بعد از مفعول؛ مثل کتابها را دانشجوی از نمایشگاه کتاب خرید.

۴. آغازگر نشاندارتر: فاعل بعد از فعل؛ مثل مطالب نغزی را در شعر آورده است شاعر.

۳. بافت موقعیتی و گفتمانی فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب‌الدین عمر سهروردی

از سهروردی دو فتوت‌نامه در دست است. این فتوت‌نامه‌ها در مجموعه‌ای با نام «رسائل جوانمردان»، شامل هفت فتوت‌نامه فارسی، تحت سرپرستی هنری کربن^{۱۳}، توسط بخش ایرانشناسی «انستیتیوی فرانسوی پژوهشهای علمی در ایران» منتشر شده است. مرتضی صراف در مقدمه‌ای که بر این کتاب نوشته است، تاریخچه عیاران و جوانمردان را در میان ایرانیان می‌جوید و با الهام گرفتن از کلمه ایران، که هم‌معنی با آزادگان و بخشندگان است، سابقه فتیان را با تاریخ باستانی ایرانیان و ادیان پیش از اسلام می‌پیوندد. صراف، احیا و پابندی به چنین نظامهای روحانی و اخلاقگرا را برای نجات انسان و جوامع امروزی ضروری می‌داند و دستیابی به صلح پایدار را در سایه‌سار پابندی به آموزه‌های تعالیگرا و نجاتبخش جوانمردان امکانپذیر می‌داند.

احسان نراقی با ترجمه و انتشار کتاب «آیین جوانمردی»، نظریات هنری کربن را درباره این هفت فتوت‌نامه از فرانسه به فارسی ترجمه کرده و در اختیار فارسی‌زبانان نهاده است. کربن با دقت در فحوای این متون، علاوه بر تحلیل محتوایی و موضوعی فتوت‌ها، بیش از هر چیز به تاریخ اهل فتوت پرداخته است. وی آغاز آیین جوانمردی را در میان سپاهیان و دلاوران می‌داند و از آن به معرفت سپاهی و پهلوانی یاد می‌کند. کربن روحیه فتوت سلحشوران را با شوالیه‌ها^{۱۴} در فرانسه و اروپا مقایسه می‌کند و هم‌تراز می‌شناسد. به اعتقاد او، بعدها جوانمردی، تحت تأثیر نهادهای قدرت و مذهب از بُعد جنگجویانه فاصله می‌گیرد و صرفاً ابعاد معنوی و معرفتی می‌یابد. کربن با دقت در جزئیات زبانی و محتوایی فتوت‌نامه‌ها، سعی در ارائه تعریفی درست از واژه و قاموس فتوت دارد؛ چنانکه از فتوت‌نامه نخست کتاب، فتوت را در ریشه فتی می‌جوید و توضیحات دامنه‌داری در این زمینه ارائه می‌کند و یا با رویکردی به فتوت‌نامه سهروردی، رابطه لغوی و ایدئولوژیک فتوت (عرفان) و فتوی (شریعت) را شرح می‌دهد و هم‌چنین معتقد است که فتوی‌نامه‌ها را نیز باید در ردیف رسائل جوانمردان

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

به شمار آورد (کرین، ۱۳۵۲: ۱۴). وی با کاوش در این متون و با تکیه بر آرای فتوت‌نامه‌نویسان، پیشینه فتوت را تا عهد حضرت آدم به عقب می‌برد. کرین با استفاده از محتوای فتوت‌نامه‌ها (بویژه فتوت‌نامه سهروردی) از شیث پیامبر به آغازگر تصوف روحانی و از ابراهیم خلیل‌الله به عنوان پدر جوانمردان یاد می‌کند: «نقشی که در اینجا به شیث داده شده، قابل توجه است؛ زیرا از دیدگاه معرفت‌شناسی اسلام، شیث نقش مهمی دارد و او را پیامبر اشراقیون به‌شمار می‌آورند» (کرین، ۱۳۸۵: ۴۲). وی امتداد هم‌آوایی و همدلی فتوت و نبوت (ابراهیمی، عیسوی، زرتشتی و...) را به ولایت و امامت علی علیه‌السلام متصل می‌داند و از این زنجیره ناگسستنی بین شریعت، طریقت و ولایت به اتحاد و همبستگی ماهوی ادیان و مکاتب توحیدی و تجمع همه جوانمردان جهان در زیر لوای واحد تعبیر می‌کند که در صورت تحقق می‌تواند عاملی مؤثر در کاهش تعصبات و خشونت‌ها در میان نوع بشر باشد: «چه اگر بپذیریم که حضرت ابراهیم، ابوالفتیان و پدر همه شوالیه‌های ادیان ابراهیمی است، پدر همه اهل کتاب نیز به‌شمار می‌آید و از اینجا می‌توان به پیوند جهانی ادیان پی برد» (همان، ۱۱). کرین درباره جوانمردان ایرانی و اروپایی به فعالیت باطنیان (اسماعیلیه)، که از شعب شیعی مسلک هستند نیز سخن می‌گوید. در این بحث مستوفایان نیز می‌توان ردپای اندیشه وحدت فتوت و ولایت را جستجو کرد. هنری کرین علاوه بر مقدمه مفصل در شرح آیین فتوت برای هر هفت فتوت‌نامه جداگانه شرحی نوشته و پس از معرفی اجمالی مؤلف آن و اثرگذاری بر این مسلک، ابواب مهم هر کتاب را مطرح، و خلاصه‌ای از مباحث مهم هر کتاب را ارائه کرده است.

دو فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب الدین عمر سهروردی در کتاب رسائل جوانمردان (رسائل سوم و چهارم، ص ۹۰-۱۴۷) آمده است. شیخ در فتوت‌نامه یکم، نخست به تاریخچه تصوف و فتوت اشاره می‌کند و آنچنان که در نظریات کرین ذکر شد، سهروردی تاریخ فتوت را به فرزندان آدم علیه‌السلام و شیث و ابراهیم خلیل‌الله نسبت می‌دهد و روند این مسلک و مرام را تا خاتم النبیین و پس از آن در اولیاءالله و امامت علی علیه‌السلام می‌رساند. در تحلیل ذکر چنین شجره متحدی برای نحله‌های مختلف و متعدد تصوف، جز تفکر پلورالیستی، باید به گرایشهای شیعی ناصر لدین الله (که فعالیت‌های اجتماعی و پژوهشی سهروردی در خدمت او انجام می‌یابد) و تلاش او برای

اتحاد و زیر یک لوا (لواى دولتى و خلافتى) درآوردن فرق صوفیه و عرفان نیز توجه کرد: «آن خلیفه، آرزوى برقرارى اصول فتوت را در سراسر جهان در سر مى‌پروراند. او مى‌خواست همه تشکیلات جوانمردان را زیر یک پرچم درآورد. در این زمینه حتى از «فتوت دربارى» سخن به میان آمده است» (کربن، ۱۳۸۵: ۱۳). بقیه فتوت‌نامه یکم سهروردی به تبیین و تعریف جایگاه فتوت و فتیان در چهارراه شریعت، طریقت، حقیقت و فتوت و ارتباط هر یک از این راه‌ها با هم و چرایی وجود طریق چهارم یعنی فتوت اختصاص دارد. او در مقام استدلال کلام خود، مرتباً تلمیحات و اقتباسات قرآنی، احادیث نبوی و نقل قولهایی از بزرگان تصوف و عرفان (اغلب به زبان عربی و همراه با ترجمه فارسی آن) نقل می‌کند؛ بعضاً نیز حکایاتی از تاریخ صدر اسلام و دوران امامت علی علیه‌السلام در متن فتوت‌نامه می‌آورد تا احیاناً مشابهت یا افتراقی را از نهاد شریعت و فتوت با مصداقهای عینی و عملی از سیره نبوی و علوی نشان دهد.

فتوت‌نامه دوم سهروردی، مفصلتر و تا حدودی منسجم‌تر از فتوت‌نامه یکم و در عین حال دنباله و مکمل آن است. همان تعاریف درباره جزئیاتی از چهار رکن شریعت، طریقت، حقیقت و فتوت همراه با مثالهایی از آیات و احادیث و اعمال و گفتار بزرگان در ذکر جایگاه استحقاقی فتوت در این چهارراه، بخش نخستین این رساله را تشکیل می‌دهد: «فتوت، رهنمایی است به جمله طرائق خوب و نزدیک‌کننده است به انبیا و اولیا و صدیقان و شهدا و بهشت و به حق سبحانه و تعالی؛ پس از اینجاست که فتوت برترین جمله طریق‌هاست» (سهروردی، ۱۳۵۲: ۱۰۷). در بخش دوم در پنج باب جزئیاتی از بایستگی‌های رفتاری و اخلاقی گروندگان به آیین فتوت ذکر شده است. در این پنج باب، تمشیت و تربیتی که از فتیان انتظار می‌رود در معاشرت با خلق‌الله داشته باشند، ذکر می‌شود و هم‌چنین در پنج باب، حقوق تربیه (مرید تحت پرورش) و صاحب (شیخ و مراد) بر یکدیگر و آداب تربیت مریدان در این تفکر ذکر شده است. در این پنج باب، علاوه بر موازین اخلاقی، شیوه‌های تعلیم و تربیت اخلاقی-عرفانی نیز ذکر شده است. سهروردی در این ابواب پنجگانه، هم‌چنانکه از روشهای تربیتی اسلامی و اولیای دین، نظیر خلفای راشدین مثالهایی را ذکر می‌کند، حکایتهایی نیز از شیوه‌های رفتاری-تربیتی مشایخ طریقت و فتیان نقل می‌کند و بدین ترتیب با اشاره ضمنی به تفاوت‌های این دو سیره پرورشی، امتیازات جنبه‌های تعلیمی و اخلاق تربیتی اولیا و مشایخ

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

این طریقه را نیز به گونه ایمایی گوشزد می‌کند.

۳-۱ بررسی انواع آغازگرها در متن فتوت‌نامه یکم سهروردی ارائه داده‌ها

جدول نمونه آغازگرهای فتوت‌نامه اول سهروردی

آغازگر	پایان بخش	نوع	نوع	نشان	نشانداز	متن	پیشوندی	نوع
که حق سبحانه تعالی و تقدس	آفریدگار و پدیده آورنده مکنوناتست	*	*	*	*	*	*	*
خلق را	از کتم عدم به صحرای وجود آورد	*	*	*	*	*	*	*
و درمیان اشیا	آدمی را برگزید	*	*	*	*	*	*	*
واز آدمیان	انبیا را برگزید	*	*	*	*	*	*	*
و درمیان انبیا	محمد رسول الله را برگزید	*	*	*	*	*	*	*
اگرچه انبیا	مقدم بوده اند از راه صورت	*	*	*	*	*	*	*
اما به معنی پیغامبر صلوات الرحمن سلامه علیه	مقدم بوده است	*	*	*	*	*	*	*
و جای دیگر	می فرماید	*	*	*	*	*	*	*
یعنی من	پیغامبر بودم	*	*	*	*	*	*	*
و آدم	میان آب و گل بود	*	*	*	*	*	*	*
پس هر معنی	که هست به وجود مبارک او درست می‌شود	*	*	*	*	*	*	*
آغاز نبوت	در صورت از آدم بود -علیه السلام-	*	*	*	*	*	*	*
و ختم نبوت	بر محمد مصطفی ص چون ختم نبوت برو شد	*	*	*	*	*	*	*

*				*		*	ازو گشوده گشت	در ولایت
*				*		*	جای حقیقت می خوانند	معنی ولایت مصطفی (ص)
*		*		*	*		نام می نهند	و در مرتبه طریقت
*		*		*	*		شریعت می گویند	و در مقامی
*		*		*	*		فتوت می شمارند	و در صورتی
*		*		*	*		یک اصل بیش نیست	هم چنانکه نی شکر
*		*		*	*		ازاوبدر گرفتند	اما چون ماده
*		*		*	*		راست گفتن و راست رفتن است	اما شریعت
*		*		*	*		به قول تمام شود	و این
*		*		*	*		این مرتبه را عام گویند	و اصحاب
*		*		*	*		علم الیقین باشد	و ایشان را
*		*		*	*		راست دیدن و راست کردن است	و طریقت
*		*		*	*		به فعل کمال یابد	و این مرتبه
*		*		*	*		این مقام را خاص گویند	و اصحاب
*		*		*	*		مرتبه عین الیقین باشد	و ایشان را
*		*		*	*		راست شدن و راست بودن است	و حقیقت
*		*		*	*		به حال روشن شود	و این مرتبه
*		*		*	*		این مرتبه را خاص الخاص گویند	و اصحاب
*		*		*	*		بعالم حق الیقین رسیده باشند	و ایشان
*				*		*	با شرح صفت جماعتی	آمدیم

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

*		*		*	*		بصفت مردی یاری می‌کند در کلام مجید	که ایشان را
*		*		*	*		جوانمردی است	که معنی فتوت
*		*		*	*		تمام نشود، جوانمردی صورت نبندد	وتا مردی
*		*		*	*		دوست دارد پاکان را و پاکروان را	و حق تعالی
*				*		*	درسه مقام نگاه داشتن فتوت گویند	راستی را
*		*		*	*		بر دو قسم است: طهارت ظاهر و طهارت باطن	اما طهارت
*		*		*	*		از دست و زبان خود ایمن دارد	و مردم
*		*		*	*		گفته است	که پیغامبر صلی الله و سلم
*				*		*	آن کسیست	مسلمان
*		*		*	*		از دست و زبان او ایمن باشند	که مسلمانان
*				*		*	مردم از دست و زبان او در رنج باشند	هرکو
*				*		*	مسلمان نباشد	به قول پیغامبر صلی الله علیه و سلم
*	*		*		*		فرموده است	جای دیگر حق تعالی
*				*		*	قایم باشند بر زبان	مردانی که
*	*		*		*		مردان را بر زنان	بدانچه فضل دادخدای تعالی
*		*		*	*		قادر باشند بر	یعنی مردان
*		*		*	*		از راه خلق نیکو در کارها به زبان دستوری	بیارند

*		*		*	*		مرد را به شهوت دعوت کند	واگر زنی ماهروی
*				*		*	نگاه دارد	خود را
*		*		*	*		در او اثر نکرد	که دعوت زلیخا
*				*		*	به خدمت شیخ جنید رحمت الله علیه بگفتند	چندین نوبت حکایت کرم و فتوت و مروت او
*				*		*	به دیدن او زغبت نمود	شیخ
*		*		*	*		وظیفه آداب بود تمتم به جا آورد	و آنچه
*				*		*	چون در او نگریست	شیخ
*				*		*	از بینایی معزول بود	چشمش
*		*		*	*		مادرزاده در عضوی خللی باشد	که هرکه را
*				*		*	که مراد شیخ چیست	دانست
*				*		*	ای قبله جهان و قدوة زمان	گفت
*				*		*	این چشم بگویم که چون بوده است	حکایت
*		*		*	*		تربیه بود نیک سیرت	که بنده را
*	*		*		*		بر او افتاد	به غیراختیارقرضی
*				*		*	عاجز شد	در آن
*		*		*	*		در دست قرض داران رها کرد	و عیال را
*		*		*	*		به رنج قرض گرفتار مباد	که هیچ خلق خدا
*				*		*	زحمت عیالش می دادند	قرض داران
*				*		*	غیرت کردم	بنده
*		*		*	*		نفقه عیالش در خانه می برد	و هر روز خویشتن

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحنص شهاب...

*				*		*	در خانه بیشتر باز کرد	روزی دختری
*				*		*	وسوسه در خاطر من انداخت	شیطان
*	*		*		*		در آمد	حالی غیرت فتوت
*		*		*	*		با دختر خویش به خیانت می‌نگری	و گفت
*				*		*	بزدم	انگشت
*		*		*	*		به‌در کردم	و این چشم
*				*		*	چنین است	حکایت چشم من
*				*		*	حاکم است	باقی شیخ
*		*		*	*		قصیده هست	و این ضعیف را
*				*		*	از آن زن کمتر باشد	آن مرد
*		*		*	*		درمرد تصرف کرد	و اگر زن
*		*		*	*		به صحبت زنان از راه نرود	که مردان
		*		*		*	می‌باید	که
*				*		*	آن است	مقصود
*		*		*	*		حق تو است	که فتوت
*				*		*	اورا بخشش‌ها کرد	شیخ
*		*		*	*		بر نفس اماره تصرف و استیلا باشد	که عقل آدمی را
*				*		*	که عهدی با خدا بسته بودند	مردانی
*				*		*	می‌فرماید	باری سبحانه و تعالی
*		*		*	*		بر دو قسمت عهد باخلق و عهد باحق تعالی	اما عهد
*				*		*	دارند فرموده خدا را	بزرگوار
*		*		*	*		برند بر خلق خدا	و شفقت
*		*		*	*		به صفت ربوبیت قبول کرده‌ای	چون پروردگار خویش را

۱۴۳

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳

*	*		*		*		بااو باشد	باید که توجه کلی
*		*		*	*		از غیر ادراک نکنی	و هیچ خیر و شر
*		*		*	*		اورا دانی	و فاعل مختار
*		*		*	*		چون توجه کلی به حق تعالی کرد	همچنانکه ابراهیم خلیل علیه السلام
*		*		*	*		باهیچ خلق مکرد	که دیگر رو
*		*		*	*		نترسید	و از هیچ کس
*		*		*	*		به آتش انداختند	تا حدی که چون در منجنیق
*				*		*	در هوا پیامد	جبرئیل علیه السلام
*				*		*	عالم است به حال من	آنکه
*				*		*	تمام است مرا	او
*	*		*		*		از برای او ریاحین شد	لاجرم آتش
*		*		*	*		یافت	و سلامت
*	*		*		*		سرد شو سردی به سلامت براتبرتهیم	ای آتش
*				*		*	باخلق آن است	دیگر عهد
*		*		*	*		در صورت ثابت شده	و عهدی و تقلبی
*		*		*	*		ضایع کنند	اگر حق آن
*		*		*	*		ضایع مانند	از کمال و شرف انسانی
*		*		*	*		نگاه دارند	و حفظ الغیب
*		*		*	*		آن است	که کمال صحبت و شرف دوستی
*	*		*		*		عهدی بسته باشند به پیری و مریدی یا صاحبی و تربیه	علی الخصوص که با کسی
*	*		*		*		شیخی و صاحبی را شایند	به شرط آنکه شیخ یا صاحب

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

*	*	*	*	*	عهد کرده باشند	یابه برادری وبه پدروفرزندی
*	*	*	*	*	نگاه باید داشتن	این عهد
*	*	*	*	*	که قرآن مخلوق است	که بگو
*	*	*	*	*	تحمل کرد	آن ظلم
*	*	*	*	*	بکشید	و آن جور
*	*	*	*	*	نجنبید	و از اعتقاد پاک خویش
*	*	*	*	*	در مردی ودر عهد ودر وفا ثابت باشد	هرکه
*	*	*	*	*	به ذکر حق کند	که آغاز سخن
*	*	*	*	*	به ذکر حق کند	و پایان سخن
*	*	*	*	*	همچو کیمیاست	که ذکر حق تعالی
*	*	*	*	*	هم‌چنانکه مس	وبافی سخنها
*	*	*	*	*	به مس تعلق گیرد	چنانکه کیمیا
*	*	*	*	*	جوهر زر گرداند	نفس مس را
*	*	*	*	*	چون با خاطر پیوند گرفت	ذکر حق تعالی
*	*	*	*	*	رنگ ذکر حق گرفت	و خاطر
*	*	*	*	*	در خاطر آید	هرچه
*	*	*	*	*	گیرد ذکر به صدق و اخلاص	رنگ ذکر حق تعالی
*	*	*	*	*	به حقیقت آن است	و معنی
*	*	*	*	*	گویند وکنند	که هرچه
*	*	*	*	*	گویند وکنند	از برای خدا
*	*	*	*	*	دروغی گویند	تأحدی که اگر
*	*	*	*	*	صلح باشد میان دوبرادر	و مرادشان
*	*	*	*	*	ثوابها عظیم باشد	آن دروغ را
*	*	*	*	*	آن است	مرد

*		*		*	*		که عالم گشته بود	وقتی سیاحی را
*				*		*	دریافتی	چند مرد را
*				*		*	بسیار به خدمت رسیدم	مردان حق را
*	*	*	*	*	*		اعتماد تمام کردم	اما آنکه بر مردی او
*				*		*	دیدم در نظامیه بغداد	مردی را
*				*		*	بود متدین با امانت	فقیه‌ی
*		*		*	*		با او صحبتی بود	و مرا
*				*		*	وزیری نماند	خلیفه را
*	*		*		*		طلب کنید	فرمود که مستعدی را
*		*		*	*		علم و امانت باشد	که صاحب
*	*		*		*		لایق دانستند	فی الجمله آن فقیه را
*				*		*	ببردند	اورا
*		*		*	*		به دو دادند	و وزارت خلیفه
*				*		*	تجربه کردم	در حال او
*				*		*	بگردانید	نه خوردن
*				*		*	مبدل کرد	نه پوشیدن
*				*		*	هیچ متغیر نشد	از آن حال او
*				*		*	برمردی او اقرار آوردم	من
*				*		*	به مقام اعلا رساند	از مرتبه ادنی
*		*		*	*		از نسبت جحیم به روضه نعیم دواند	و امانت نفس و دیانت دل آدمی را
*		*		*	*		گرداند	و همنشین خدا
*		*		*	*		شامل است بر جمله معانی شریعت و طریقت و حقیقت	و این حدیث

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوٰت‌نامه شیخ ابوحنفص شهاب...

*		*		*	*	روایت می‌کند از جد خویش امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه	همچنان جعفر صادق رضی الله عنه
*		*		*	*	ترک تکلف است در سخا	که فتوٰت
*		*		*	*	است در خلق	وظریف
*		*		*	*	قابل و خادم الفقرا	و این ضعیف
*		*		*	*	برسه قسم است	که فتوٰت
*			*		*	شخصی گفت	منصور حلاج را قدس الله روح العزیز
*		*		*	*	وصیتی کن	که مرا
*		*		*	*	نفس خویش را به حق مشغول نکنی	اگر تو
*				*	*	تورا از حق به غیر مشغول کند	نفس
*		*		*	*	آب و آتش گیرد	که اگر جمله جهان
*				*	*	باز نماند	از یاد ذکر حق سبجانه تعالی
*		*		*	*	هر وقت لااله الا الله بگوید	یعنی در میان سخن گفتن
*		*		*	*	ذکر خدای تعالی بسیار کردن	و بعد از ترک فحش و غیبت و بهتان
*		*		*	*	معین گردانیدن	و ورد در پنج نماز
*		*		*	*	همه خلق کردن	و دعای
*		*		*	*	خراب کردن به خداست	و آن
*		*		*	*	سناوت بسیار و ایثار	و بعد از برداشتن بخل
*		*		*	*	فکر کردن در صنایع حق سبجانه و تعالی	و دایم
*				*	*	چشم است	سیم فتوٰت

*		*		*	*		نگاه داشتن نظر است از دیدن روی های حرام	و آن
*		*		*	*		از ناپایست و ناشایست	و نگاه داشتن پس و پیش
*				*		*	از ابدالان گویند	اورا
*		*		*	*		حق تعالی فرمود	که دراین آیت
*		*		*	*		مبدل گردانید بدیهای ایشان به نیکی	که حق تعالی
*				*		*	آن است یا در طاعت حق یا در طاعت خلق	معنی
*		*		*	*		صرف کردن وجودست	که فتوت
*		*		*	*		آن است	و حقیقت فتوت
*				*		*	به جان امیرالمؤمنین ابوبکر رابود	دیگر فتوت
*				*		*	روز غار پای در دهان مار نهاد	آن که
*		*		*	*		زخم مار بخورد	و چندین نوبت
*		*		*	*		بیدار شود	که بهترین خلق
*		*		*	*		هشتاد هزار دینار داشت	که روز اینار
*				*		*	بیاورد	به یک بار
*		*		*	*		در دوش گرفت	و گلیمی
*				*		*	گفت	پیغامبر صلی الله علیه و سلم
*				*		*	چه گذشت	از برای عیال
*		*		*	*		درم داشت	که چهار
*				*		*	پنهان بداد	درمی
*		*		*	*		آشکارا بداد	و درمی

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

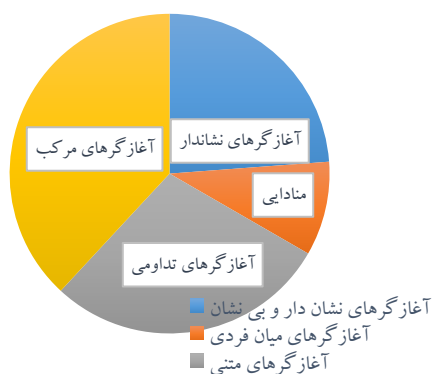
*	*	*	*	*	*	منزل شد	تا این
*	*	*	*	*	*	نفعه کردند مالهای خود راه شب و به روز آشکارا و نهان	آنان که
*	*	*	*	*	*	ثوابی بسیار است پیش خدای تعالی	ایشان را
*	*	*	*	*	*	ترس نیست	و برایشان
*	*	*	*	*	*	نیست	و اندوه
*	*	*	*	*	*	باعیال سه شبان روز بود	همچنان امیرالمؤمنین علی کرم الله وجهه
*	*	*	*	*	*	بپختند	پنج قرص از جو
*	*	*	*	*	*	بردر آمد	حالی درویش
*	*	*	*	*	*	آن خود بدان درویش داد	امیرالمؤمنین
*	*	*	*	*	*	نصیب خود بداد	فاطمه نیز
*	*	*	*	*	*	حق از همه چیزی گرفتن و دانستن	اما فتوت عام
*	*	*	*	*	*	هیچ چیزی نیست	برای آنکه
*	*	*	*	*	*	درو حقی نیست	که آدمی را
*	*	*	*	*	*	در آدمی حقی نیست	و آن چیز را
*	*	*	*	*	*	در آدمی حقی نیست	چنانکه نان و نان را
*	*	*	*	*	*	آدمی و بقای آدمی شود	که به سبب قوت
*	*	*	*	*	*	در نان حقیقت	آدمی را
*	*	*	*	*	*	از نان حاصل کرد	که هر قوتی
*	*	*	*	*	*	صرف کند	به طاعت و عبادت و معرفت
*	*	*	*	*	*	است	پس آدمی
*	*	*	*	*	*	علم و معرفت می گرداند	که نان را

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

*				*		*	در کسوت شریعت ورزیدن و نگاهداشتن و تمام کردن	ارکان طریقت
*		*		*	*		حق خدای تعالی نگاه داشتن است	اما فتوت خاص الخاص
*				*		*	به حق رسانیدن	حق
*		*		*	*		به حقیقت تمام شود	و این
*		*		*	*		مداومت فرایض است	و عبادتش
*		*		*	*		در این مرتبه به کمال رسد	چون فتوت
*		*		*	*		راستی حال است	و مایه اش
*		*		*	*		مجرد است	و این فتوت
*				*		*	فتوت است به نسبت حق تبارک و تعالی	بالاترین مقامات
*				*		*	بر دوام عام است	کرم

توزیع فراوانی انواع آغازگرها در فتوت‌نامه سهروردی

۳-۲ تحلیل نقش آغازگرهای تجربی (ساده و مرکب) در گفتمان متن فتوٰ نامۀ اول سهروردی
تعریف‌گونی پیامها و نیز غلبۀ کنش توصیفی در گفتمان اثر، باعث شده است که
بسامد آغازگرهای تجربی یا مبتدایی در متن فتوٰ نامۀ سهروردی، بیش از دیگر
آغازگرها نمود داشته باشد؛ هم‌چنانکه در معرفی فتوٰ نامۀ سهروردی ذکر شد در این
کتاب، سهروردی بیشتر با استفاده از روشهای تعریف و توصیف به تبیین چارچوب
فکری و معرفتی خود در باب فتوٰ و جایگاه آن در جامعه انسانی و در میان مکاتب
فکری و مذهبی پرداخته است.

«علم دو گونه است: یکی شریعت است. دوم طریقت؛ به طریقت نتوان رسید الا به
شریعت» (سهروردی، ۱۳۵۲: ۹۳).

فراوانی آغازگرهای تجربی در بافت گفتمانی توصیفی متن، وجهه‌ای تشریعی به این
کتاب بخشیده است؛ به عبارت دیگر، نوعی گفتمان اقتداری در متن این کتاب به چشم
می‌آید که می‌تواند نتیجه اتحاد دو موضع مذهب/طریقت و سیاست در این عصر باشد؛
چنین کنش اندیشگانی بی‌شک محصول جانبداری نهاد قدرت از نهاد فتوٰ در این
عصر است؛ بدان گونه که در معرفی کتاب ذکر شد، این اثر تحت درخواست و حمایت
مستقیم خلیفۀ عباسی (الناصر لدین الله) و برای نهادن موازین و قوانین طریقت یا فتوٰ
درباری نگاشته شده است؛ بنابراین جنبۀ تشریعی متن از کنش تبلیغی یا حتی کنش
تعلیمی/تحدیری اثر بسیار پررنگتر است (در آغازگرهای بینافردی بیشتر به این مبحث
خواهیم پرداخت). گفتمان اقتداری متن تحت حمایت نهاد قدرت در بیشتر مواقع متن،
اجازۀ مقایسۀ بین شریعت و فتوٰ را به مؤلف آن داده است و نویسنده چه در
کنش‌های توصیفی و چه در مواضع تشریعی با ذکر مصادیقی از سیرۀ اهل شرع و اهالی
فتوٰ، ضمن مقایسه بین دو راهۀ شرع و طریقت، عملکرد طریقتیان و فقیهان را به
کرامت انسانی و کسوت خلیفۀ الهی او نزدیک‌تر معرفی می‌کند.

در این متن، بیش از هر رویکرد دیگری، مفاهیم انتزاعی و معرفتی از عالم فتوٰ،
طریقت و شریعت (که خود نیز در کلیت، مفاهیمی شهودی و معرفتی است). تعریف
می‌شود و در بسیاری از موارد، این تعاریف به طبقه‌بندی و گسترش بیشتری نیاز دارد؛
مثل جملات «فتوٰ را شش رکن است: شش در مقام ظاهر و شش در مقام باطن»
(همان). در نتیجه در ادامه بندها از بندهای با آغازگر شمارشی استفاده می‌شود که در

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

تعاقب بند نخست و تفضیلی بر آن هستند؛ بدین ترتیب جملات یک شکل و با ساختار مشابه و در ارتباط با هم (مکمل هم) در این متن بسیار دیده می‌شود:

«آن شش کی (که) در ظاهر است: اول بند شلوار است. دوم بند شکم است. سیم بند زبان است. چهارم بند سمع و بصر است...» (همان).

توجه به این مسئله ضروری می‌نماید که فراوانی عناصر تجربی در آغازگرهای این متن در کنار جنبه تشریعی به نوعی تفکر مشروعیت‌بخشی^{۱۴} به آیین فتوت (بویژه فتوت شیعی منظور خود) و یا حداقل پرننگتر کردن این نهاد را به ذهن تداعی می‌کند. اصلی‌ترین صدای گفتمانی در متن، تأکید بر حقانیت نهاد فتوت است. مؤلف، ضمن تأکید مکرر بر اینکه فتوت از آبشخور شریعت بهره‌مند است در بسیاری از مواضع از طریق کنش‌های ایضاحی در پی تقویت جنبه انسانی این تفکر و نشان دادن روحیه تعالی‌بخش و جوانمردانه موازین این آیین در مقایسه با جدیت و عبوس حدود شرعی است:

بسیار چیز به شریعت رواست و به مروت و فتوت روا نیست؛ نه آن است که فتوت و مروت به خلاف شریعت است؛ اما اهل فتوت را صفت آن است که اگر کسی با ایشان بدی کند، فتوت آن است که ایشان در عوض نیکی کنند و شریعت آن است که مکافات بدی، بدی کنند...؛ اما این دو سه خصلتی که در شریعت است و فتوت روا نمی‌دارد، خصلتی پسندیده است؛ زیرا که ترک نصیب خود کردن است و رضای دیگری جستن (سهروردی، ۱۳۵۲: ۱۰۵ و ۱۰۶).

۱۵۳

فصلنامه پژوهش‌های ادبی سال ۲۱، شماره ۸۵، پاییز ۱۴۰۳

آنچه ذهنیت مشروعیت‌طلبی برای فتوت مورد نظر شیخ را در این متن تقویت می‌کند این است که شیخ، همزمان که عبوس شرع و زهد را با مروت اهل فتوت می‌سنجد و دومی را بر اولی ارجح می‌شمرد برای قاطعیت و جزمیت حدود و موازین شرعی از سختگیرهای خلیفه نخست، عمر رضی‌الله عنه مثال می‌آورد و روایت می‌کند که چگونه فرزندش عبدالرحمن را به دلیل بزه، آن چندان حد بزد که جان داد (همان، ۱۳۳-۱۲۹)؛ در عوض برای بیان عطف و گذشت مرسوم اهل فتوت از سیره و منش علی علیه‌السلام و تلاش ایشان برای بخشودگی مجرمان نمونه‌هایی ذکر می‌کند:

اگر کسی دزدی کرده بودی، چون او را به نزدیک امیرالمؤمنین آوردندی، دزدی بر وی درست شدی، اول دست بریدن فرمودی به موجب دلیل کلام حق که: «السارق و السارقة فاقطعوا ايديهما جزاء بما كسبا نكالا من الله» راست که دست

بریدن لازم شدی، گفתי اکنون او را عفو کن، گناه او را به من ببخش... چندان شفاعت کردی که او را خشنود کردی (همان: ۱۰۷).

نکته دیگری که در ادامه فراوانی آغازگرهای تجربی و نیز جنبه تشریعی متن باید به آن اشاره شود این است که در چنین گفتمان توصیفی، که به شناسایی مفاهیم انتزاعی مختص ایدئولوژی عرفانی-مذهبی اختصاص دارد، مؤلف ناگزیر از بنای عبارت با سازه آغاز مبتدایی است. چنین آغازگرهایی، نمودار فرانش های اندیشگانی متن است که بیشتر آغازگرهای متن فتوت نامه سهروردی را نیز تشکیل می دهد. آنچه در ساختمان بندها با آغاز تجربه بیشتر خودنمایی می کند، بهره مندی مؤلف از استعاره های مفهومی^{۱۵} برای توضیح یا ترسیم و عینیت بخشیدن به معانی، فضاها و مفاهیم حسی و سوررئال برای مخاطب است؛ همچنان که در عبارات زیر از تصاویر عالم محسوسات (جامه و زیر جامه) برای نمایش ارتباط دو مفهوم عمیق و پیچیده ذهنی یعنی تصوف و فتوت استفاده کرده است: «کسوه حقیقت خرقه است و لباس فتوت زیر جامه و زیر جامه یک جزو است از خرقه؛ همچنان که فتوت یک جزو است از خرقه» (همان، ۹۴).

آغازگرهای تجربی در گفتمان بیانی و توصیفی این متن، بسیاری از آداب و موازین مورد انتظار از اهل فتوت را شرح می دهد. در این ساختار گفتمانی، مؤلف بیش از کنشگرهای ترغیبی، خواهشی و یا تحذیری و اندازی با بهره یابی از آغازگرهای اندیشگانی، موازین و هنجارهای مقبول اخلاقی و اجتماعی فقیان را بازتعریف می کند: «اخی آن باشد که اگر همه عالم او را برنجاند، نرنجد و نرنجاند و به رنجیدن هیچ کس رضا ندهد» (همان، ۹۷).

۱-۲-۳ آغازگرهای تجربی ساده و مرکب

آغازگرها از لحاظ ساده و مرکب بودن، می تواند معنامند باشد و افزوده های سبکی و زبانی متنی و فرامتنی نظیر سادگی یا پیچیدگی کلام، نوعی زیبایی شناختی در ساختار زبانی متن و نیز بیانگری اهداف نهفته و تفکرات نویسنده را به متن تقدیم کند. سادگی یا پیچیدگی متن به محتوای عناصر تجربی آغازگر و حوزه های معنایی بستگی دارد که آغازگر به آن اشاره می کند. هر چه محتوای عناصر تجربی متن غنی تر باشد، حوزه های معنایی بیشتری برای ارتباط قسمت های مختلف متن وجود خواهد داشت و در نتیجه عناصر متنی، کمتر خواهد شد. با توجه به فراوانی آغازگرهای ساده در متن فتوت نامه

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

سهروردی می‌توان وجود ممیزهای سادگی و بی‌پیرایگی درعین وجود نکته‌های ظریف عرفانی و حکمی متن را استنباط کرد؛ این ویژگی، که محصول آغازگر-پایان‌بخش‌های ساده تجربی است، مخاطب را به خواندن و درک پیام گوینده راغبتر می‌کند و انگیزه پیگیری متن و پیام را با خود به همراه دارد. از سوی دیگر باوجود آغازگرهای مرکب در بخشهایی از متن پیچیدگی کلام، حذف و ایجاز و وجود لایه‌های باطنی نیز آشکارا به چشم می‌خورد. آغازگر تجربی ساده فقط از عنصر اندیشگانی تشکیل یافته است؛ اما در آغازگر مرکب، عناصر متنی و فرامتنی نیز ایفای نقش می‌کند و هر کدام می‌تواند معانی یا ساختار تازه‌ای را برای پیام به وجود آورد. درحالت کلی می‌توان گفت متن سهروردی با وجود لایه‌های معنایی عمیق و باطنی، متنی ساده و درخور فهم است و این سادگی کلام نه تنها از زیبایی و انسجام آن نکاسته است بلکه در جاهایی نیز به استحکام متن می‌انجامد.

۳-۳ تحلیل آغازگرهای بینافردی (مبتدایی، وجه‌نما و زماندار) در متن فتوت‌نامه سهروردی

آغازگرهای میان‌فردی، معانی اجتماعی و کنش‌های عاطفی/هیجانی و ارتباطی را در متن افزایش می‌دهد. وقوع عناصر میان‌فردی در آغازگر باعث می‌شود که گوینده کلام، چگونگی دید و ارزیابی خود را نسبت به موضوع مشخص کند. هنگامی که آغازگر از عناصر میان‌فردی باشد، تلفیق آن با عناصر تجربی، که به دنبال می‌آید، دیدگاه شخصی گوینده کلام را نسبت به عناصر تجربی معین می‌کند و در واقع نوع ارزیابی گوینده کلام به این عناصر است؛ آغازگرهای میان‌فردی بسامد چندانی در میان آغازگرهای متن مورد نظر این تحقیق ندارد. علت کمبود آغازگرهای بینافردی را باید در نوع گفتمان ایدئولوژیک متن و غلبه کنش‌های توضیحی و تفسیری متن بر دیگر کنش‌های اندیشگانی آن جست. نویسنده در پی تبیین تشریع‌مانند (قانونگذارانه/مانیفستی) اندیشه‌های ایدئولوژیک خود در سایه‌سار حمایت نهاد سیاست/قدرت است؛ بنابراین نیازی برای مخاطبه اسامی خاص یا توجیه و استقرا حس نمی‌کند؛ از این رو عناصر میان‌فردی در آغازگرهای گوینده بسیار کاهش یافته است.

از میان وجوه سه‌گانه آغازگرهای بینافردی، آغازگر وجه‌نما، بیش از شکل‌های دیگر آغازگر بینافردی، یعنی آغازگر منادایی و زماندار در متن فتوت‌نامه سهروردی وجود دارد؛ زیرا اگرچه در گفتمان ترغیبی یا توجیهی با مخاطب همراهی نمی‌کند، در

کنش‌های استدلالی کلام و برای تکمیل روند حجت‌آوری و نیز برقرار سازی پیوند میان مصداق و مثالها با فحوای کلام به آغازگری کلام با چنین سازه‌هایی نیاز دارد.

گفتمان سهروردی عموماً فاقد عوامل تعاملی است. گفتمان خطابی، ابزاری تعاملی در اختیار گوینده قرار می‌دهد تا از طریق آن به شکلی سنجیده و قاعده‌مند، اطلاعاتی را به مخاطب منتقل، و سرگرمش کند و یا بر او اثرگذاری ویژه و انتخاب شده داشته باشد. سهروردی اسم خاصی را به عنوان مخاطب، مورد ندا و خطاب قرار نمی‌دهد؛ بلکه بیشتر از طریق عناصر تجربی به تعریف بایستگی‌ها و موازین اندیشگانی مورد نظر می‌پردازد؛ گاهی هم که از مصادر بایستن و شایستن برای ارشاد، تنبیه و یا تعلیم استفاده می‌کند، مخاطب را در جایگاه سوم شخص می‌نشانند:

صاحب باید مادام دل و درون مردم را به پاکی و پاکرویی و پارسایی و پاکدامنی و شیرین‌زبانی و تَلَطُّف به خود می‌کشد و سخن به عنف نگوید و در سلام و جواب، نیک به‌تواضع بود و تکبر و هستی و خودبینی نکند (سهروردی، ۱۳۵۲: ۱۲۵).

گوینده در این بندها اغلب افعال و مصادر گویای بایستگی‌ها را با قیود خلود و دوام نظیر مادام و دائم همراه کرده است برای اینکه حکم ناگزیری و امتداد جاری و ساری بودن این شرایع اخلاقی و تربیتی را تا پایان عمر جهان نشان دهد و آن را به ابدیت پیوند بزند: «و مادام سفره گشاده دارد» (همان). گوینده در این نوع بندها با قطعیت و جزمیت کامل سخن می‌گوید. قیود و افعال همه در راستای قطعیت کامل گوینده در مباحثی استوار است که ذکر می‌کند و هرگز شرط یا شک و اضطراری در کلام او نمی‌توان یافت. سهروردی این احکام را چونان قوانین بلاتردید و یقینی بازخوانی، و با چنین قطعیتی به مخاطب القا می‌کند که چارچوب اخلاقی و رفتاری آیین فتوت این است و جز این نیست: «در فتوت ننگجد که در ولایت و ملک برادران تصرف کند و اگر تصرف کند از ولایت فتوت و جوانمردان معزول باشد» (همان، ۱۰۱). «اما هر کس که استعداد این قدم ندارد و قدم در این ره نهد به حقیقت هلاک گردد و در غرقاب قهر فنا شود» (همان، ۱۱۱).

مؤلف در خلال بخشهای روایی، که به نقل حکایاتی از زندگی و سیره بزرگان شریعت و طریقت می‌پردازد تا از خلال آن استدلال و تصدیق را برای کلام خود بدست دهد به مقتضای نثر داستانی و روایتگر از آغازگرهای میان‌فردی، یعنی

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

آغازگرهای منادایی و وجه‌نما بیشتر (در مقایسه با نثر معهود و غیرداستانی متن) استفاده کرده است: «یا افلح، برو و تازیانه بیار» (همان، ۱۳۱). «یا رسول الله، یکی آمد و برادر مرا که علی‌ام، بکشت؛ قصاص می‌خواهم» (همان، ۱۱۳).

۳-۴ تحلیل آغازگرهای متنی (تداومی، ساختاری، افزوده پیوندی) در متن فتوت‌نامه سهروردی عناصر فرانش متنی نشانگر کاربرد زبان برای تولید متن و محتوای آن است. این عناصر در واقع وظیفه تولید متن و نیز ایجاد تمایز بین زبان در انتزاع و زبان کاربردی را بر عهده دارد (فهم‌نیا، ۱۳۸۷: ۴۳). از طریق این عناصر، رابطه زبان و بافت برقرار می‌شود و از طریق این تناسب بافتی، متن‌آفرینی شکل می‌گیرد. این کارکرد زبانی، نشانگر مدخلیت *relevance* کلام با بافت زبانی و موقعیتی است. عناصر فرانش متنی در واقع این فرصت را فراهم می‌آورد تا نظام معنایی زبان، معنا را به منزله متن، ساختاردهی کند و همین عامل نشانگر لزوم و اهمیت عناصر متنی است. عناصر متنی، ساختاربندی عناصر تجربی و میان‌فردی را به‌طور سیستمی و به عنوان پیام انجام می‌دهد. آغازگرهای متنی، موجب گسترش متن و در نتیجه انتقال معنا از گوینده به مخاطب می‌شود؛ بنابراین وجود آنها هم برای متن روایتگر و هم برای متن غیرداستانی کاملاً ضروری است.

آغازگرهای ساختاری، که رابط بین بندها هستند و بین آنها رابطه همپایگی و ناهمپایگی ایجاد می‌کنند در متن فتوت‌نامه سهروردی بیش از دو آغازگر متنی دیگر، یعنی آغازگر تداومی و افزوده پیوندی وجود دارد. از عناصر متنی-ساختاری پرتکرار در آغازینه‌های این متن باید به زیر (تعیلی)، چون (زمانی)، تا (زمانی-تعیلی) و از اینجا است که (پیوند مثال و حجت با اصل کلام)، هم‌چنانکه (پیوند مثال و حجت با اصل کلام)، هم (تکرار مصادق یا موضوع) اشاره کرد. لازم به ذکر است که نویسنده بسیاری از عناصر شبیه به وجه‌نما را به سیاق زبان عربی و در حکم فصل الخطاب در آغاز جملات قرار می‌دهد و البته نه برای امر وجه‌نمایی که جزو مواد تعاملی است؛ علت نیز در آن است که هم‌چنانکه گفته شد، گفتمان اندیشگانی سهروردی بیشتر جنبه تشریعی دارد و نویسنده چندان در تعاملات و کنش‌های بین‌فردی وارد نمی‌شود؛ بنابراین در بسیاری زمانها که جملات را با سازه وجه‌نما آغاز می‌کند، این سازه‌ها از درجه اعتبار تعاملی و ارتباطی در گفتمان متن ساقطند و آغازگر اصلی جمله را از نوع

تجربی می‌توان به شمار آورد: «اما در فتوٰ و ورزیدن و در این راه قدم نهادن، کار هر تردامنی نیست» (سهروردی، ۱۳۵۲: ۱۱۶).

۳-۵ تحلیل آغازگرهای بی‌نشان و نشاندار در متن فتوٰ نامه سهروردی

وجود بسامد زیاد آغازگرهای بی‌نشان، نشاندهنده این است که در متن فتوٰ نامه سهروردی، اغلب، فاعل قبل از مفعول قرار گرفته و آرایش کلام به هم نخورده است و این مسئله بیانگر انسجام متن و وجود رابطه منطقی و معنایی بین بندها است. وجود آغازگرهای محذوف از نوع فاعل نیز مطابق قاعده دستور زبان فارسی است و نظام ساختاری متن، آن را برجسته می‌کند. فراوانی آغازگرهای بی‌نشان در این متن، نشان می‌دهد که قواعد دستوری و ترتیب ارکان جملات اغلب مطابق هنجار نحو فارسی است و کنش‌گری‌های گفتمانی متفاوت نظیر ایضاحی و اثباتی در ضمن تعریف مراتب اهل فتوٰ و آموزه‌های رفتاری، دچار از هم گسیختگی نشده است و انسجام فیزیکی و روانی کلام تاجای ممکن در این متن رعایت شده است.

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، بررسی انواع آغازگرها در متن فتوٰ نامه سهروردی به منظور دستیابی به گفتمان ایدئولوژیک این اثر به عنوان یکی از نمونه‌های مهم فتوٰ نامه‌نویسی فارسی بود. از این تحقیق، نتایج زیر به دست آمد:

- از میان سه نوع اصلی آغازگرها (تجربی، متنی و فرانقشی)، آغازگرهای تجربی از فراوانی و نمود بیشتری در این متن برخوردار است. کارکرد عناصر تجربی همراه با کنش‌های گفتاری ایضاحی و اثباتی در سازه آغازین بندهای این اثر، منظوره‌های گفتمانی زیر را در متن القا نموده است: ۱- ترسیم تاریخچه فتوٰ و اتصال آن به نبوت (ابراهیم، شیث و پیامبر اکرم علیهم السلام) و ولایت (علی علیه السلام) به قصد ایجاد پیوستاری بین شریعت و طریقت و تبیین یگانگی ماهوی طرائق مختلف تصوّف و عرفان ۲- جنبه تشریعی بخشیدن به اثر و تبیین آداب و رسوم و چارچوب کلی نهاد فتوٰ در پیوستگی به نهاد شریعت و سیاست ۳- جمع بین اخلاق و عرفان ۴- مشروعیت بخشی به فتوٰ شیعی در سایه حمایت مستقیم خلیفه الناصر لدین الله که با گرایش نهانی شیعی، طالب اتحاد همه فرق طریقت زیر لوای فتوٰ درباری بوده است.

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

- از میان آغازگرهای تجربی ساده و مرکب، فراوانی آغازگرهای ساده که تنها بر ساخته از عنصر اندیشگانی است به دلیل نوع گفتمان در متن بیش از آغازگرهای مرکب است.

- آغازگرهای میان‌فردی، جز در بخش مثالهای متن، که بعضاً از جنبه روایی برخوردار است در بخشهای دیگر اثر نمود چندانی ندارد؛ زیرا بهره‌مندی مؤلف از گفتمان تک‌صدایی غالب در متن، فرصت کنش‌های تعاملی و ارتباطی با مخاطب را نداده است. بی‌زمانی افعال (کاربرد وجه مصدری) بر قطعیت گفتمان افزوده است.

- آغازگرهای متنی از فراوانی بسیاری در متن برخوردار است و در الصاق بخشهای مختلف متن به یکدیگر، انسجام متنی و نیز توسعه متن و نهایتاً انتقال پیام از مؤلف به مخاطب ایفای نقش می‌کند.

فراوانی آغازگرهای بی‌نشان در مقایسه با آغازگرهای نشاندار، مبین سهولت و روانی متن و سازگاری آن به دلیل زبانی و دستوری با هنجارهای نحو فارسی است.

پی‌نوشتها

1. context of Situation
2. Context of culture
3. Speaker oriented
4. experiential theme
5. simple theme
6. multiple theme
7. continuative
8. conjunction (structural theme)
9. conjunctive adjunct
10. vocative
11. modal comment adjunct
12. finite verbal operator
13. Henry Corbin
14. Chevaliers
15. Legitimacy
16. Conceptual metaphors

فهرست منابع

ایشانی، طاهره؛ (۱۳۹۳) بررسی ویژگی‌های سبکی و شخصیتی سیمین دانشور با رویکرد زبان‌شناسی نقشگرا؛ زبان‌شناخت؛ س پنجم، ش اول، ص ۱۹-۳۴.

- ایشانی، طاهره؛ توتونچیان، نازنین؛ (۱۳۹۴) «سبک شناسی مقایسه ای تمهیدات ولوایح براساس فرانقش متنی»؛ *مجله زبان شناسی*؛ ش ۲۱، ص ۵۳-۶۸.
- تیشتر، فرانتس؛ (۱۳۳۵) «گروه فتوت کشورها اسلامی و نوع ظهور گوناگون آنها مخصوصا در ایران و کشورهای همجوار آن»؛ *مجله ادبیات دانشگاه تهران*؛ س ۴، ش دوم، ص ۷۶-۹۴.
- خطیبی، محمد مهدی؛ علوی مقدم، مهیار؛ (۱۳۹۶) «بررسی آغازگرهای فرانقش متنی در عبهرالعاشقین روزبهان بقلی»؛ *نشریه جستارهای زبانی*؛ ص ۲۳-۵۴.
- سهروردی، ابوحفص عمر بن محمد؛ (۱۳۵۲) *فتوت نامه یکم و دوم*؛ در رسائل جوانمردان، به کوشش مرتضی صراف، تهران: انستیتوی فرانسوی پژوهشهای علمی در ایران.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا؛ (۱۳۸۶) *قلندریه در تاریخ: دگردیسی های یک ایدئولوژی*؛ تهران: سخن.
- صراف، مرتضی؛ (۱۳۵۲) *رسایل جوانمردان (مشمتمل بر هفت فتوت نامه)*؛ تهران: انستیتوی فرانسوی پژوهشهای علمی در ایران.
- عاصی، مصطفی؛ نوبخت، محسن؛ (۱۳۹۰) «تحلیل سبک شناختی شعر اخوان (آن گاه پس از تندر) رویکردی نقش گرا»؛ *زبان شناخت*؛ س دوم، ش دوم، ص ۶۹-۹۸.
- عرب زوزنی، محمد علی؛ پهلوان نژاد، محمدرضا؛ سیدی، سید حسین؛ (۱۳۹۳) *بررسی ساختار وجهی خطبه جهاد نهج البلاغه براساس فرانقش بیتافردی نظریه نقشگرا*؛ دانشگاه فردوسی مشهد.
- فتوحی رود معجنی، محمود؛ (۱۳۹۱) *سبک شناسی نظریه ها، رویکردها و روش ها*؛ تهران: انتشارات سخن.
- فرای، ریچارد؛ (۱۳۶۳) *تاریخ ایران کمبریج*؛ ج ۴، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر.
- فهمیم نیا، فرزین؛ (۱۳۸۷) *توصیف و تحلیل نقش گرایانه آغازگر از منظر رویکرد هلیدی در کتابهای فارسی و انشاهای دانش آموزان دبستا*. پایان نامه دکتری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نفیسی، سعید؛ (۱۳۸۴) *بابک خرم دین: دلاور آذربایجان*؛ به اهتمام عبدالکریم جریزه، تهران: اساطیر.
- کربن، هانری؛ (۱۳۵۲) *رسایل جوانمردان (مشمتمل بر هفت فتوت نامه)*؛ به کوشش مرتضی صراف، تهران: انستیتوی فرانسوی پژوهشهای علمی در ایران.
- کربن، هانری؛ (۱۳۸۵) *آیین جوانمردی*؛ ترجمه احسان نراقی، چ دوم، تهران: انتشارات سخن.
- مهاجر، مهران؛ نبوی، محمد؛ (۱۳۷۶) *به سوی زبانشناسی شعر*؛ رهیافتی نقشگرا، تهران: مرکز.

_____ ساخت آغازگرها و نقش آن در شکل‌گیری گفتمان ایدئولوژیک فتوت‌نامه شیخ ابوحفص شهاب...

- Cahen, Cl (1987) "Ayyar", [Encyclopaedia Iranica. Vol 3.](#)
- Cahen, Cl (1991) "Futuwwa", Encyclopaedia of Islam, Vol II.
- Halliday .M.A.K and Matthiessen.christian.2004.An introduction to Functional Grammar.3 rd. London .
- Thompson .Geoff. (2004) introducing Functional Grammar .second edition. New York.
- Zakeri, Mohsen (1995) *Sasanid soldiers in early Muslim society: the origins of Ayyārān and Futuwwa*, Wiesbaden: Harrassowitz.